

О. Б. Негер,

Ужгородський національний університет, м. Ужгород

НАЗВИ НА ЧЕСТЬ ІНОЗЕМНИХ ДІЯЧІВ У СИСТЕМІ ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКИХ УРБАНОНІМІВ

У статті вперше проаналізовано одну з підгруп меморіальних урбанонімів – найменування на честь іноземних діячів. Розглянуто динаміку появи цих назв та здійснена їх класифікація.

Ключові слова: *онім, урбанонім, меморіальна назва, найменування на честь іноземного діяча.*

В статье впервые проанализирована одна из подгрупп мемориальных урбанонимов – наименования на честь иностранных деятелей. Рассмотрена динамика возникновения этих единиц и проведена их классификация.

Ключевые слова: *оним, урбаноним, мемориальное название, название на честь иностранного деятеля.*

One of sub-groups of memorial urbanonyms – names on honour of foreign figures – is analysed in the article. Dynamics of appearance of these names is considered, their classification is made.

Key words: *onym, urbanonym, memorial name, name on honour of foreign figure.*

Урбанонімікон поки що належить до маловивченого прошарку топонімікону Закарпаття. Першою дослідницею, яка звернула увагу на закарпатоукраїнські урбаноніми як окрему топонімічну підсистему, була М. Романюк [9]. Однак мотиваційна база урбанонімії Закарпаття є практично не дослідженим питанням. Тому завданням цієї розвідки є проаналізувати одну з підгруп так званих глорифікаційних урбанонімів, що виділяється нами при розгляді мотивації урбанонімічних назв.

Меморіальні, вони ж гонорифікаційні, або глорифікаційні, чи то пам'яткові назви об'єднують урбаноніми, утворені від прізвищ осіб, пам'ятних дат, подій, явищ. Метою таких назв є залишити у пам'яті нащадків ту чи іншу особистість, утворення тощо.

Однією з найбільших груп серед меморіальних урбанонімів є найменування на честь іноземних діячів. Лексема *іноземний* у різні часи носила різне семантичне наповнення для урядів Закарпаття. Так, наприклад, сучасна площа *Ш. Петефі* у середині XIX ст. згадується як *Орлина* (поки Угорщина не взялася за «впорядкування» колонізаційних земель), у кінці XIX ст. – як площа *Лайоша Кошута*, а коли Ужгород адміністративно почав належати до Чехословаччини, появилася нова назва – площа *Масарика* [1, с. 15]. Кожного разу адміністрація вибирала для уславлення національного героя власної національної належності, здебільшого відмінної від етнічних характеристик більшості мешканців того населеного пункту. Така ж ситуація була і в радянський час, коли «національний» означало український, російський, білоруський тощо, тобто такий, який не виходить за межі поняття «Радянський Союз», а «іноземний» – відповідно той, хто до СРСР не входить.

Виділяючи в окрему групу назви, утворені від прізвищ іноземних діячів, ми виходимо з того, що на даний момент Україна є незалежною державою і, відповідно, будь-хто «неукраїнський» відноситься до цієї групи. Водночас зауважимо, що поділ цей відносний, оскільки є багато видатних особистостей, які народилися, наприклад, у сім'ї угорців і є угорцями за національністю, але жили і творили на Закарпатті, й зробили тут вагомий внесок у розвиток певної сфери діяльності. Так само є відносно подальша класифікація цих назв (та найменувань інших двох груп) на такі, що утворені на честь письменників, науковців, громадських діячів, воєнних діячів тощо, адже здебільшого визначна людина є багатогранною у своїй діяльності (наприклад, письменник водночас може бути активним громадським діячем та науковцем). Зважаючи на поставлене нами завдання – з'ясування мотивації назв – ми намагалися виділити саме той вид діяльності, який, на нашу думку, став для назвотворців пріоритетним при виборі прізвищ цих осіб у процесі номінації.

Урбанонімікон Закарпаття зазнав значних змін після возз'єднання Закарпатської області з радянською Україною. Подальший його розвиток був свідомим і цілеспрямованим формуванням системи називання, майже ідентичної системам називання інших радянських міст із супровідними наслідками – втратою регіональної специфіки та національного колориту. Результатом такої політики назвотворення стало, по-перше, абсолютне домінування в закарпатоукраїнській урбанонімії назв, похідних від прізвищ осіб, які були високо оцінені радянським режимом, але ніякого стосунку до Закарпаття не мали, а по-друге, денационалізація, декоренізація, тотальна гонорифікація урбанонімії Закарпаття.

Можна виділити дві великі хвилі перейменувань, внаслідок яких меморіальні назви стали основою системи вуличних називань. Перша охоплює повоєнні роки (чим більшим було місто, тим швидше вулиці перейменовувались). Так, наприклад, у кінці 40-х рр. вул. *Мукачівська* перейменовується на *Сталіна Й.* (Берегове), вул. *Митрака О.* – на *Чкалова В.*, вул. *Ужгородська* – на *Жданова А.*, вул. *Фенцика Є.* – на *8 Березня* (Мукачеве), вул. *Коменського Я.-А.* – на *Маркса К.*, вул. *Жайворонкова – Держинського Ф.*, вул. *Ластовча* – на *Кагановича Л.*, вул. *Ружова* – на *Свердлова Я.* (Хуст), вул. *Глиняна* – на *Щорса М.*, вул. *Польова* – на *Будьонного С.*, вул. *Монастирська* – на *Добролюбова М.* (Виноградів) та ін. Крім того, відбувається найменування нових вулиць, за будівництвом яких активно взялася радянська влада, впродовж 50-х рр. Для порівняння впродовж 1953–1955 рр. в Ужгороді було названо 23 нові вулиці [2; 3; 4; 5; 6; 7]. Усі нові назви були вибрані з обмеженого, універсального та обов'язкового репертуару (пор. вул. *Огарьова М.*, вул. *Пугачова О.*, вул. *Радищева О.*, вул. *Лобачевського М.*, вул. *Верещагіна*, вул. *Кошового О.*, вул. *Паризької Комуни*, вул. *Рилєєва К.* тощо). Друга велика хвиля перейменувань розпочинається 1958 року і триває із змінною динамікою впродовж наступних двох десятиліть. Паралельно відбувається найменування нових вулиць.

Третя велика хвиля перейменувань припадає на 90-і рр. ХХ ст. Завданням комісії, утвореної для впорядкування системи назв міських об'єктів різних міст Закарпаття на початку дев'яностих років минулого століття, було перейменувати урбаноніми-радянськими та сформувати новий урбанонімікон з національним обличчям. Оскільки, очевидно, поняття радянськості і національного обличчя не мало точного визначення, то в результаті роботи комісії основу сучасних міських назв становлять урбаноніми, утворені на честь іноземних науковців, митців та громадських діячів. При цьому можна виділити *гуманістичний мотив*, що знайшов відображення в уславленні осіб, які зробили внесок в духовний розвиток людства, та *колонізаційний*, виражений у глорифікації воєнних, партійних, державних діячів – представників націй-колонізаторів Закарпаття. Першу групу меморіальних назв (гуманістичні урбаноніми) репрезентують 422 урбаноніми:

1. Найменування на честь іноземних митців (253 одиниці, 59% від загальної кількості одиниць підгрупи): вул. *Джамбула Д.*, вул. *Жемайте Ю.*, вул. *Руставелі Шота*, вул. *Дворжаса А.* (Ужгород); вул. *Арань Я.*, вул. *Верешмарті М.*, вул. *Гоголя М.*, вул. *Достоевського Ф.* (Берегове); вул. *Єсеніна С.*, вул. *Загоскіна М.*, вул. *Верді Д.*, вул. *Міцкевича А.*, вул. *Некрасова М.* (Мукачеве) та ін.

2. Назви на честь іноземних науковців, громадських діячів (110 одиниць, 27%): вул. *Вавилова М.*, вул. *Докучаєва В.*, вул. *Можайського О.*, вул. *Тішого Ф.* (Ужгород); вул. *Бакуніна М.*, вул. *Дарвіна Ч.*, вул. *Коперніка М.*, вул. *Лобачевського М.* (Мукачеве) та ін.

3. Найменування на честь іноземних діячів космонавтики (59 одиниць, 14%): вул. *Беляєва П.* (Мукачеве); вул. *Гагаріна Ю.* (Ужгород); вул. *Севастьянова В.* (Іршава) та ін.

Врахування кількісних показників різних тематичних груп дозволяє встановити певну ієрархію суспільних пріоритетів у різні хронологічні періоди. Найвищу позицію на сучасній шкалі показників займають найменування на честь митців. Цікаво, що суспільство менше зорієнтоване на наукових досягненнях людства, ніж на його мистецькій діяльності (59% найменувань на честь митців на противагу 27% урбанонімів, що увіковічують науковців і громадських діячів + 14% найменувань на честь діячів космонавтики). Стосовно закарпатоукраїнської урбанонімії, можна відзначити пропагування російської культури на противагу іншим. Знаковими стають прізвища *Гоголя*, *Горького*, *Достоевського*, *Лермонтова*, *Маяковського*, *Пушкіна*, *Толстого*. Так, ми виявили 27 вулиць (площ) *Пушкіна О.*, 16 – *Горького М.*, 13 – *Гоголя М.*, *Лермонтова М.*, *Толстого Л.*, 11 – *Маяковського В.*, 7 – *Достоевського Ф.* Загалом із 195 назв аналізованої групи 154 – на честь російських письменників (79%), 31 – на честь угорських письменників (15%), 3 – увіковічують чеських письменників (1,5%), 2 – назви на честь поляка Міцкевича (1%) та по одній назві (0,5%) на честь казаха Джамбула, литовки Жемайте, грузинського поета Руставелі та німецької письменниці Зигерс. Тобто поняття іноземний в основному обмежується семантемами «російський» та «угорський».

Серед урбанонімів Закарпаття немає таких, що пов'язані з прізвищами класиків англійської, французької, італійської та інших літератур.

Культ космонавтики та авіації, характерний для радянського часу, зумовив появу і подальше існування урбанонімів, пов'язаних з прізвищами радянських льотчиків, космонавтів та науковців у сфері ракетобудування та космонавтики. Промовистим є той факт, що в аналізованих нами списках міських і сільських вулиць Закарпатської області наявні 35 (!) вулиць *Гагаріна Ю.* Має місце також так зване «кущове» групування назв: у м. Іршаві існує цілий «космічний» мікрорайон – поруч знаходяться вулиці *Тимова Г.*, *Терешикової В.*, *Севастьянова В.*, *Гагаріна Ю.* та *Беляєва П.* На нашу думку, слушним є зауваження М.Романюк, яка вважає, що вшанування засобами закарпатоукраїнської урбанонімії досягнень радянської космонавтики є виразно гіпертрофованим [9, с. 85].

Як і формування групи так званих гуманістичних назв, так і творення колонізаційних урбанонімів, було зумовлено двоюкою метою. До першої можна віднести відображення специфіки суспільних пріоритетів, інтересів, цінностей часу творення назв, до другої – пропаганда певної етнокультури. Пріоритетними при творенні колонізаційних назв стали:

1. Воєнна та політична, ідеологічна тематика, представлена найменуваннями на честь іноземних державних, військових, партійних діячів (173 одиниці, 82% від загальної кількості назв підгрупи колонізаційних найменувань): вул. *Анкурдінова І.*, вул. *Багратіона П.*, вул. *Благоєва Д.*, вул. *Говорова Л.* (Ужгород); вул. *Артема*, вул. *Боженка В.*, вул. *Вакуленчука Г.*, вул. *Вітенберга С.* (Мукачеве); вул. *Кутузова М.*, вул. *Олександра Невського*, вул. *Панфіловців*, вул. *Петрова генерала* (Хуст) та ін.

2. Тематика історичного правління, репрезентована назвами на честь іноземних правителів Закарпаття (24 одиниці, 11%): вул. *Берчені М.* (Ужгород); вул. *Зріні І.* (Мукачеве); вул. *Корятовича Ф.* (Хуст); вул. *Гуняді Я.* (Берегове) та ін.

3. Повстанська тематика, представлена найменуваннями на честь повстанців, народних месників, легендарних особистостей (14, 7%): вул. *Єрмака* (Ужгород); вул. *Куруців* (Мукачеве); вул. *Ессе Т.* (Берегове); вул. *Декабристів* (Виноградів) та ін.

Переважає більшість найменувань на честь іноземних державних, військових, партійних діячів характеризуються явно вираженим антиукраїнським звучанням, що і зараз продовжує формувати колонізаційний тип свідомості населення краю. По-перше, йдеться про прізвища відомих революціонерів та комуністів, ідеологія та діяльність яких принесли як Україні, так і іншим державам, що входили до СРСР, репресії, голодомор, терор та інші лиха, з одного боку, а з іншого – ці особи перешкождали формуванню незалежної української держави. Так, зустрічаються вул. *Куйбишева В.* (Мукачеве, Тячів), вул./пл. *Леніна В.* (Тячів, с. Біла Церква, с. Ракошино, с. Пістрялово, с. Березинка, с. Лалово, с. Іза, с. Грушево, с. Драгово, с. Липча), пл. *Маркса К.* (Тячів, с. Ракош, с. Ракошино), вул. *Плеханова Г.* (Ужгород, Мукачеве), вул. *Свердлова Я.* (Мукачеве, Тячів, смт Солотвино) та ін.

Етнокультурою, яка пропагується назвами, стає російська (домінуюча) та угорська. Так, окремо виділяються військові діячі, переважна більшість яких – росіяни, що практично ніякого стосунку до Закарпаття чи навіть до України не мали (пор. вул. *Ватутіна М.* (Ужгород, Виноградів, Хуст, Рахів Мукачеве, смт Тересва, смт Кольчино, с. Драгово), вул. *Говорова Л.* (Ужгород), вул. *Жукова Г.* (Виноградів, с. Горінчево, смт Тересва), вул. *Покришкіна О.* (Свалява), вул. *Суворова О.* (Виноградів, Берегове, Тячів, Хуст, Мукачеве, Свалява, Іршава, Перечин, с. Лалово, с. Драгово, с. Горінчево) та ін. Більше того, деякі базові антропоніми належать особам, які проводили відверту антиукраїнську політику. Йдеться, зокрема, про увіковічення в системі називання імені Лайоша Кошута, керівника революційного руху в Угорщині 1848–1849 рр. і автора слів «Ніколи не визнаю в Угорщині ніяких інших народів, крім угорського» [8, с. 286]. Водночас варто зауважити, що Лайош Кошут визнаний почесним громадянином Мукачєвого.

Аналіз інформації, яка закладена у антропонімах, що стали твірними для урбанонімів, дозволяє говорити про формування у свідомості мовців певного типу героя – комуніста-партизана або революціонера, який поклав своє життя за свої ідеї чи Батьківщину. Знаковими в закарпатоукраїнському урбаноніміконі стають імена *Григорій Вакулєнчук*, *Микола Гастелло*, *Зоя Космодем'янська*, *Сергій Лазо*, *Поліна Осипенко*, *Єлизавета Чайкіна* (однойменні вулиці в Мукачєвому, Шаяні, Сваляві, Виноградіві, Солотвині, Ужгороді, Міжгір'ї).

В окрему підгрупу ми виділили назви на честь іноземних правителів Закарпаття. Більшість їх утворені від прізвищ давніх правителів – починаючи від XI ст. (вул. *князя Ламперта* у Береговому), закінчуючи XVIII (вул. *фон Шенборна графа* у Мукачєвому). Амбівалентність цієї групи назв пов'язана із складною історією Закарпаття і вимагає перегляду та переосмислення діяльності осіб, на чю честь названі вулиці.

Найменшою підгрупою аналізованої групи є назви на честь повстанців, народних месників, легендарних особистостей. Появилися ці урбаноніми в радянські часи і цілком відображають тогочасну ідеологію боротьби проти феодалізму, царизму, кріпацтва, будь-яких інших форм «пригнічення трудового народу». Звичайно, більшість цих назв не мають ніякого відношення до історії Закарпаття, взагалі України (пор. вул. *Болотнікова І.*, вул. *Пожарського С.*, вул. *Пугачова О.* (Мукачєве), вул. *Разіна С.* (Ужгород). Трапляються у цій підгрупі не тільки відантропонімні назви, а й відапелятивні (вул. *Комунарів*, вул. *Куруців* (Мукачєве), вул. *Декабристів* (Ужгород, Мукачєве, Виноградів) на позначення груп осіб, що відіграли певну роль в історії.

Майже 77% назв на честь іноземних діячів – прізвища російських державних, політичних, громадських та культурних діячів, що є відгомном політики русифікації, яка проводилася в радянські часи. Зважаючи на названі вище критерії підбору найменувань на честь іноземних діячів, більшість з них не витримують ніякої критики. Мотивуючи наявність цієї групи, ономастична комісія вказує на відповідність питомої ваги кожної «національної підгрупи» етнічним особливостям Закарпаття. Проте за даними останнього перепису росіяни складають не 77% іноземців Закарпатської області, а лише 13%. У той час, як кількість найменувань на честь угорців становить близько 12% при 63% угорського населення від загальної кількості неукраїнців Закарпаття. Зовсім мало назв, які вшановують словацьких, чеських, польських діячів.

Врахування специфіки регіону у даній групі назв можна простежити лише завдяки виділенню в окрему підгрупу урбанонімів, в основі яких – прізвища діячів неукраїнського походження, що народилися, проживали на Закарпатті або мали стосунок до його розвитку (вул. *Берчені М.*, пл. *Егана Е.*, вул. *Грєбаря І.*, вул. *Голлоші Ш.*, вул. *Корятовича Ф.*, вул. *Бартока Б.* тощо). Хоча загалом кількість таких одиниць складає близько 10%.

Література:

1. Волошин О. Ужгород у старовинній листівці / О. Волошин. – Ужгород : Два кольори, 2003. – 142 с.
2. Закарпатський обласний державний архів. – Ф. Р-133. – Опис. 5. – Спр. 116. – 228 арк.
3. Там само. – Спр. 118. – 251 арк.
4. Там само. – Спр. 153. – 148 арк.
5. Там само. – Спр. 154. – 125 арк.
6. Там само. – Спр. 203. – 184 арк.
7. Там само. – Спр. 205. – 188 арк.
8. Пап С. Історія Закарпаття: [в 3 т.] / С. Пап. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001.
9. Романюк М. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. ХХ – поч. ХХІ ст. / М. Романюк. – Ужгород: Гражда, 2007. – 124 с.